

ANA ROMANČIUK

DĖL LEKSINĖS INTERFERENCIJOS KALBOS SALOJE

(remiantis Gervėčių apylinkių leksika)

Leksikos sistema – labiausiai kintanti kalbos dalis ir dėl gebėjimo gyvai reaguoti į ekstralingvistinius dalykus, pasak Vainraicho, yra labiausiai skoliniams palanki sritis¹. Ypatinę susidomėjimą kelia interferencijos tyrinėjimai kalbų salose. Jie teikia galimybę tam tikru mastu nustatyti: a) šių kalbų sistemų tarpusavio sąveikos istoriją; čia nemažą reikšmę turi sąveikaujančių kalbų funkcijų nustatymas įvairiuose etapuose (toks kalbos reiškinių aptarimas galimas tyrinėjant jas diachroniškai); b) dabartinę salos kalbos asimiliacijos stadiją, kontaktuojančių kalbų socialinę statųsą (tyrinėjant sinchroniškai) ir c) šių kalbų tolesnio funkcionavimo perspektyvas.

Šiame straipsnyje bandoma paanalizuoti lietuvių kalbos salos – Gervėčių apylinkių – leksinę interferenciją, remiantis vienos teminės grupės leksika – gyvenamojo namo ir ūkinių pastatų bei jų dalių, krosnies, tvorų pavadinimais lietuvių ir baltarusių kalbose. Straipsniui medžiaga buvo imta: lietuvių kalbos duomenys – iš „Lietuvių kalbos atlaso“ I dalies („Leksika“). – V., 1977 (toliau LKA) ir LTSR MA LKLI dialektologijos medžiagos fondų, baltarusių kalbos – iš šios kalbos dialektologijos šaltinių: «Дыялекталагічны атлас беларускай мовы», Мінск, 1963 ir «Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча» 1–4 tomų, Мінск, 1979–1984. Be to, papildomai abiejų šių kalbų duomenys buvo renkami Gervėčių apylinkėse.

Gervėčių tarmės lietuviškoji leksika savo kalbos turtingumu ir archaiškumu seniai domina lietuvių lingvistus². Prof. J. Balčikonis ne kartą lankėsi Gervėčių apylinkėse – apie tai su dėkingumu prisimena monografijos apie Gervėčių tarmę autorė J. Kardelytė³. Dėl ilgalaikės aplinkinių slavų kalbų apsupties Gervėčių tarmėje „tartum užsikonservavo nemaža archaiškų morfologijos, sintaksės, leksikos ypatybių, tačiau, antra vertus, dėl specifinių izoliacijos sąlygų ir glaudžių kontaktų su slavų kalbomis čia pradėjo formotis daug naujų morfologinių, ypač darybinių formų (...), rasti naujų sintaksinių konstrukcijų ir ypač įvairių leksikos naujovių – savų žodžių, skolinių, vertinių, senųjų žodžių reikšmės pakitimų“⁴.

¹ Вайнрайх У. Языковые контакты. – М., 1979, с. 95.

² Žr. Lipskienė J. Gervėčių tarmės frazeologizmai. – Kn.: Leksikos tyrinėjimai (Lietuvių kalbotyros klausimai). V., 1972, t. 13, p. 111–141; Vidugiris A. Iš Gervėčių tarmės semantinių dialektizmų. Ten pat, p. 19–29; Vidugiris A. Gervėčių tarmės leksiniai dialektizmai. – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija, 1974, t. 1(46), p. 117–125.

³ Kardelytė J. Gervėčių tarmė. Fonetika ir morfologija. – V., 1975, p. 4.

⁴ Vidugiris A. Iš Gervėčių tarmės semantinių dialektizmų. – Kn.: Leksikos tyrinėjimai (Lietuvių kalbotyros klausimai). V., 1972, t. 13, p. 20.

Iki šių dienų, sprendžiant iš daugybės gana prieštarų praeito amžiaus pabaigos ir mūsų amžiaus pradžios autorių duomenų, praėjo daugiau kaip šimtas metų, kai Gervėčių apylinkės atsiskyrė nuo pagrindinio lietuvių kalbos masivo⁵. Tačiau lietuvių ir slavų kalbų kontaktai dabartinėje lietuvių ir baltarusių kalbų pietrytinėje paribio teritorijoje turi senas tradicijas, ir tai, be abejonės, negalėjo neatsispindėti interferenciškai čia funkcionuojančiose lietuvių, baltarusių ir lenkų kalbų tarmėse. Aptardami interferenciją lietuvių tarmėje, kartu išskelsime kai kuriuos šio proceso bruožus vietinės baltarusių tarmės leksikoje. Kadangi lenkų kalba vartojama Gervėčių apylinkėse retomis progomis – pokalbiuose su atvykusiais lenkais, vietinių baltarusių ar lietuvių pašnekėsiuose kaip kalbos ekspresijos priemonė bei konfesinėje sferoje – jos duomenys straipsnyje neliečiami.

Nagrinėjamoji leksikos grupė pasižymi tuo, kad joje mes matome istorinės raidos rezultatus. Be to, dėl aukštesnio baltarusių kalbos statuso, palyginti su lietuvių kalba (tikriausiai ne tik lietuvių kalbos salai atsiskyrus, bet jau ir daug anksčiau), leksinė interferencija stipriau pasireiškė lietuvių kalboje negu baltarusių. Reikia pažymėti, kad pagrindinių realiųjų, įeinančių į nagrinėjamąją leksikos grupę, pavadinimai ir lietuvių, ir baltarusių kalbų tarmėse yra savi, pvz.: *atšlaimas* ~ brus. *дварыца*, *панадворак* „kiemas“; liet. *daržinė* ~ brus. *адрыня* „šieno laikomas trobesys“; liet. *namaĩ*, *pirkia* ~ brus. *xáma* „gyvenamasis trobesys“; liet. *pirtis* ~ brus. *лазня* „maudymosi trobesys“, „linų džiovinimo patalpa“; liet. *tvorà* ~ brus. *плот* „tvora“.

Kiekvienoje iš šių kalbų savi yra ir šių realiųjų pagrindinių dalių pavadinimai, pvz.: liet. *abūšlėtė* ~ brus. *засланка* „krosniadangtė“; liet. *ažudarinỹs* ~ brus. *зэгарадка* „gyvulių aptvaras“; liet. *dañgtis* (*dañgstis*) ~ brus. *спахá* „stogas“; liet. *jáuja* (dar vartoj. *trisėnis*) ~ brus. *трысцённік* „vieta kluone, kur pjaustomas šienas“ (linus džiovindavo atskiruose trobesiuose – pirtyse); liet. *klojimas* ~ brus. *мок* „kluono grendymas“; liet. *laĩtas* ~ brus. *снод* „krosnies padas“; liet. *lāpė* ~ brus. *закрытка* – „durų sklėsčio rūšis“; liet. *lūbos* ~ brus. *сталяванне* „lubos“; liet. *pirkia* ~ brus. *xáma* „gyvenamojo namo kambarys“; liet. *prienė* ~ brus. *цёні* „priemenė“; liet. *stūmė* (var. *stūmiklis*) ~ brus. *засаўка* „durų sklėsčio rūšis“; liet. *šalinė* ~ brus. *застаронка* „lenta ar rąstas, kuriuo atskiriama javų krovimo vieta nuo grendymo“; liet. *šūlas* ~ brus. *слын* „rąstas, prie kurio tvirtinamos tvoros kartys“; liet. *varaĩ* ~ brus. *жэрдкі* „karčių tvora“, „išilginės tvoros kartys, prie kurių primušamos lentelės“; liet. *žėmė* ~ brus. *зямля* „asla“.

Kai kurie išvardytieji lietuviški pavadinimai turi slaviškus dubletus, pvz.: *daržinė* – *adrynià*⁶, *ažudarinỹs* – *zāharadka*, *lāpė* – *zākrutka*, tačiau šių dubletų vartojimas yra determinuotas kalbančiųjų amžiaus (skolinius *adrynià* ir *zākrutka* dau-

⁵ Гаучас П., Видугирис А. Этнолингвистическая ситуация литовско-белорусского пограничья с конца XVIII по начало XX вв. – Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų Mokslo darbai. Geografija, 1983, t. 19. p. 44–50.

⁶ n minkštinimas žodyje *adrynià* įvyko turbūt lietuvių šnekte kaip brus. *адрыня* ir liet. *daržinė* kontaminacija ir paskui perėjo į baltarusių šnektą (dėl šio žodžio paplitimo baltarusių k. tarmėse plg. „Дыялекталагічны атлас беларускай мовы“, с. 794, ž. 236).

giau vartoja jaunesniojo amžiaus iš mišrių šeimų žmonės) arba kitų ypatybių (pvz., *ažudarinyš* paprastai reiškia gyvulių aptvarą tvarte, *zāharadka* – lauke).

Žodis *cēni* baltarusių šnekte, kartais dar be anksčiau nurodytos reikšmės, reiškia ir antrąją nekūrenamą gyvenamojo trobesio pusę, kurioje paprastai yra sandėlis. Lietuvių šnekte ši trobesio dalis vadinama *pirkāite*, vns. vard. *pirkāitė*.

Baltizmų baltarusių šnekte mūsų pasirinktoje leksikos grupėje yra nedaug: *zapýd* „aruodas“, *krýunia* „iš akmenų sukrauta krosnis pirtyje“, *krýuka* „stogo viršus“, *svípan* „klėtis“, *mapná* „vieta daržinėje, kur kraunamas šienas“, „sukrautas daržinėje šienas“ (visi šie žodžiai tomis pačiomis reikšmėmis vartojami ir lietuvių šnekte, plg.: *arúodas*, *krósnis*, *kriekùs*, *sviřnas*, *terpùpėdis*). Istorijos šaltiniuose šie skoliniai minimi nuo XV – XVI amžių, kai nagrinėjamoji teritorija, esanti etnografinės Lietuvos ir slavų žemių paribyje, buvo aktyvių baltų ir slavų kalbų kontaktų zona, tačiau minėti skoliniai būdingi ne tik šiai teritorijai; jie gerokai išplitę: *zapýd* aptinkamas baltarusių, lenkų ir rusų kalbose; *krýunia* ir *krýuka* – baltarusių ir lenkų; *svípan* – baltarusių, lenkų, rusų bei ukrainiečių; *mapná* – baltarusių, lenkų ir rusų kalbose⁷.

Naujesnių skolinių pasirinktoje leksikos grupėje nerasta dėl jau susiformavusios šios leksikos dalies sistemos, nemažą reikšmę čia turėjo ir lietuvių bei baltarusių kalbų statusas. Galima konstatuoti, kad baltarusių šnekte leksinės interferencijos procesas šioje leksikos grupėje yra pasibaigęs.

Leksinė interferencija Gervėčių apylinkių lietuvių šnekte yra daug įvairesnė negu baltarusių šnekte. Diachroniniu aspektu čia galima skirti kelis slaviškos leksikos skolinimosi etapus. Visuotinai pripažinta yra žodžio *tuīnas* „statinių tvora“ slaviška kilmė. Šis skolinys iš slavų kalbų nagrinėjamoje leksikos grupėje yra seniausias. Skiriant tolesnius skolinimosi etapus, mūsų nuomone, tikslinga yra išsiaiškinti šių skolinių paplitimą kitose lietuvių kalbos tarmėse. Labiausiai paplitę lietuvių kalbos tarmėse yra šie slavizmai, būdingi ir Gervėčių apylinkių lietuvių šnektai: *fundāmentas* „pamatas“ (paplitimą žr.: LKA, p. 35), *gōnkos* „priebutis“ (LKA, p. 39), *kriūkask* (krūkas) „kablys, ant kurio pakabinamos durys“ (LKA, p. 56), *pēčius* „duonkepė krosnis“ (LKA, p. 42) ir dariniai: *pēčiūkas* „krosnis apšildymui“ (LKA, p. 42), *pečdangtē* „krosniadangtė“ (LKA, p. 44, žemėlapis 8); taip pat skoliniai *pōdmurkas* (*pādmurkas*, *padmūrkas*) „pamatas“ (LKA, p. 36), *sklepeniā* „krosnies dangus (gomurys)“ (LKA, p. 43)⁸, *štankiētas* „tvoros rūšis“ (LKA, p. 60), *zoviēσαι* „durų vyriai“ (LKA, p. 56). Šie skoliniai vienur mažiau, kitur daugiau paplitę visoje Lietuvos teritorijoje, todėl galima manyti juos patekus į lietuvių kalbą anksčiau nei kitus.

Kitos nagrinėjamosios leksikos grupės arealas – rytinė, pietrytinė, pietinė aukštaičių tarmių dalys ir lietuvių kalbos salos BTSR⁹. Šiose vietose randami tokie

⁷ Лаучюте Ю. А. Словарь балтизмов в славянских языках. – Л., 1982, с. 27, 46, 22, 33.

⁸ Gervėčių apylinkėse (lietuvių ir baltarusių šnekte) šis žodis turi dar vieną reikšmę – „skliautų formos klėtis lubos“.

⁹ Su lietuviškos salos Punksko (LLR) leksika šiai grupei bendras tik vienas pavadinimas – *žėmė* „asla“.

pavadinimai: *adrynià* (ir var.) „šieno laikomas trobesys“ (LKA, p. 57), *dzedziñ-čius* (ir var.) „didelis kiemas“, „dvaro kiemas“ (LKA, p. 45), *pavōlas* (ir var.) „skliautų formos klėties lubos“ (LKA, p. 49), *padlōgas* (*padlogà*) (ir var.) „grindys“ (LKA, p. 37), *pālai* (ir var.) „plautas“ (LKA, p. 59), *pripečkas* (ir var.) „krosnies priežda“ (LKA, p. 44. žemėlapis 7), *staliavonià* (ir var.) „lubų rūšis“ (LKA, p. 36), *zōsauka* (ir var.) „durų skląstis“ (LKA, p. 41).

Nedidelė Gervėčių apylinkių lietuvių šnekte aptinkamų slavizmų dalis paplitusi tik siaurame lietuvių – baltarusių kalbų paribio ruože ir lietuviškose Baltarusijos TSR salose; pvz.: *kūnykas* (ir var.) „vištidė“ (LKA, p. 52); *mėkinyčìà* (ir var.) „peludė“ (LKA, p. 54, žemėlapis 15), *padnebenià* (ir var.) „krosnies dangus (gomurys)“ (LKA, p. 43), *padmurōuka* (ir var.) „pamatas“ (LKA, p. 35), *pečkà* (ir var.) „krosnies židiny“ (LKA, p. 44); *zascénkas* (ir var.) „mažas kaimelis“ (LKA, p. 46).

Tik Gervėčių apylinkėse aptinkamas žodis *padvōlas* (*pavōlas*) „skliautų formos klėties lubos“ (LKA, p. 49), tačiau tai gali būti atsitiktinis pavartojimas, kadangi kalboje šio žodžio neteko girdėti.

Naujausiais skoliniais iš slavų kalbų gervėtiškių lietuvių šnekte laikytini pavadinimai realijų, susijusių su kolūkiniu gyvenimu, pvz.: *kaniušnà* „kolūkio arklidė“ (apie šio žodžio variantų paplitimą žr.: LKA, p. 51), *karōunykas* „kolūkio karvidė“, *kuriātnykas* „kolūkio vištidė“ (ir var., paplitimą žr. LKA, p. 52), *sušilka* „kolūkio grūdų džiovinimo patalpos“, *svinárnykas* „kolūkio kiaulidė“ (paplitimą žr.: LKA, p. 52), *valōunykas* „kolūkio jaučių tvartas“ (paplitimą žr. LKA, p. 50).

Skirtingai nuo senesnių slaviškų skolinių, patekusių į lietuvių kalbą daugiausia iš lenkų per baltarusių kalbą ar tiesiog iš šių kalbų, pastarieji skoliniai į lietuvių kalbą atėjo per baltarusių kalbą iš rusų kalbos (ar tiesiog iš rusų kalbos).

Šie žodžiai gervėtiškių lietuvių suvokiami kaip barbarizmai, t. y. svetimi jų kalbai, ir todėl pokalbiuose su atvykusiais lietuviais, šnekančiais bendrine kalba, keičia, jų požiūriu, „neutralesniu“ žodžiu, pvz., *fērma*.

Kasdieninėje kalboje šie žodžiai neturi dubletų. Skolinantis jie buvo tik nežymiai priderinti prie lietuvių kalbos fonetinės ir morfologinės sistemos, pvz., *sušilka* – kietas *š* tariamas minkštai Girių, Knystuškių kaimuose, kur priebalsiai nekietinami.

Šie žodžiai Gervėčių apylinkių lietuvių šnekte rodo tokią salos tarminės raidos stadiją, kai, neturėdama vidinių resursų savo žodynui papildyti savais žodžiais ar dariniais, šneкта pasisavina svetimos kalbos žodžius. Ši reiškinį turbūt galima paaiškinti tuo, kad dėl didelio staiga atsiradusių naujų objektų srauto paprasčiau buvo tiesiog perimti jų pavadinimus iš tos kalbos, kuri jau turėjo juos, t. y. iš baltarusių kalbos. Tai rodo vis didėjančią lietuvių kalbos asimiliaciją saloje, nors pagrindinis jos leksikos fondas išlieka savas.

Tad galima daryti išvadą, kad leksinės interferencijos raidoje į lietuvių kalbą Gervėčių apylinkėse pateko žymiai daugiau slavizmų negu į baltarusių kalbą lituanizmų. Ir vienu, ir kitu atveju mes matome jau pasibaigusios lietuvių ir baltarusių kalbų leksinės tarpusavio sąveikos rezultatus; šio proceso metu tarp šių kalbų įsigalėjo tam tikros „atitikmenų taisyklės“, t. y. susiformavo savotiškas „lietuvių – baltarusių kal-

bų žodynas“, žinomas visiems dvikalbiams tarmės atstovams. Šis procesas vyko ke-
liais etapais – tai matyti iš nagrinėjamosios leksikos grupės žodžių paplitimo lie-
tuvų kalbos tarmėse. Leksinė interferencija Gervėčių apylinkių lietuvių kalbos šnek-
toje buvo šio proceso, vykusio kitose tarmėse, tęsinys.

К ПРОБЛЕМЕ ОПИСАНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ В ОСТРОВНОМ ГОВОРЕ

(на материале лексики окрестностей д. Гervят)

Резюме

В исследуемой группе лексики, функционирующей в окрестностях д. Гervят (в нее вхо-
дят названия жилых и подсобных сельскохозяйственных построек, печи, забора и их частей),
наблюдаются результаты лексической интерференции в исторической последовательности.

Этапы заимствования славянской лексики в литовском языке выделяются с учетом
ее распространения в других литовских говорах. Обозначаются такие ареалы лексики дан-
ной группы, функционирующей в окрестностях д. Гervят: а) более или менее последователь-
но на всей территории Литвы (такие заимствования, как напр.: *fundamentas* „фундамент“,
gōnkos „веранда“, *pēčius* „печь“ и др.); б) восточная, юго-восточная и южная части аукш-
тайтских говоров (*adrynià* „помещение для хранения сена“, *padlōgas* „пол“, *staliavonià* „вид
потолка“ и др.); в) территория литовско-белорусского пограничья и литовскоязычные ос-
трова в Белоруссии (*kūrnykas* „куратник“, *mėkinųčià* „место в гумне для ссыпания мякины“,
padmūrūka „фундамент строения“ и др.). Самыми новыми заимствованиями из славян-
ских языков являются названия реалий, связанных с колхозной жизнью (в данной группе
такие названия, как: *karūnykas* „колхозный коровник“, *sušilka* „помещение для сушки зер-
на“ и др.).

Заимствования в славянских языках из литовского в данной группе лексики весьма
немногочисленны и упоминаются в памятниках письменности с XV–XVI вв.

Немалую роль в таком неравномерном течении процесса лексической интерферен-
ции в литовском и славянских языках сыграл статус этих языков на исследуемой террито-
рии.

Лексическая интерференция в литовском говоре окрестностей д. Гervят в данной груп-
пе лексики ныне предстает перед нами как завершившийся процесс, который происходил
на более широкой территории литовских говоров.